
Το δημοκρατικό έλλειμμα από την υποαντιπροσώπευση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων

της Νίκης Καλτσόγια-Τουρναβίτη*

1. Αν θα ήθελε κανείς να δώσει το στίγμα του σύγχρονου φεμινιστικού κινήματος, νομίζω ότι θα 'πρεπε να αναφέρει τα δύο κύρια χαρακτηριστικά του: α) το πέρασμα από τις διεκδικήσεις για τυπική ισότητα στις διεκδικήσεις για ουσιαστική ισότητα και β) τη διεθνοποίησή του. Και τα δύο είναι το αποτέλεσμα ενός μακρόχρονου αγώνα του που ωρίμασε μέσα από τις αντιξοότητες και το χλευασμό και κατάφερε, στο τέλος, να αναγνωρισθεί ως ένα από τα πιό σημαντικά κινήματα της εποχής μας και να βρει συμμάχους στην πολιτική και στην επιστήμη. Ενα κίνημα που, με δυο λόγια, κατόρθωσε να καταδείξει ότι η υποβάθμιση του κοινωνικού ρόλου των γυναικών οφείλεται στις πατριαρχικές αντιλήψεις, οι οποίες διαμόρφωσαν, σχεδόν μέχρι σήμερα, τον πολιτισμό του "δημόσιου άνδρα" και της "ιδιωτικής γυναίκας". Πολιτισμό που κράτησε τη γυναίκα για αιώνες έξω από το κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι, που την άφησε στα χέρια προστατών, είτε αυτοί ήταν στο οικογενειακό περιβάλλον είτε στο δημόσιο, χωρίς να της δίνονται η δυνατότητα αλλά και τα εφόδια, για να πάρει την τύχη της στα χέρια της

Πλήθος επιστημονικών ερευνών που αναφέρονται στη θέση της γυναίκας έχουν φέρει στο φως την ελλιπή κοινωνική της ενσωμάτωση, ακόμα και σήμερα, και στις πλέον αναπτυγμένες και δημοκρατικές χώρες. Αρκεί κανείς να δει τα στοιχεία που δίνει ο ίδιος ο Ο.Η.Ε. στην έκδοσή του, του 1995, για την ανθρώπινη ανάπτυξη. Σε ένα πολύ σημαντικό βιβλίο της (1990), όπου μελετώνται ζητήματα δικαιοσύνης και οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, η Iris Marion Young δίνει με πολύ πειστικό τρόπο τα "πέντε πρόσωπα της καταπίεσης" που υφίσταται η γυναίκα. Και αυτά είναι: Η εκμετάλλευση, η περιθωριοποίηση, η έλλειψη δύναμης, ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός και η βία. Φυσιολογική κατάληξη όλων των συντονισμένων και μη προσπαθειών ήταν να τεθεί το γυναικείο ζήτημα ως ένα από τα βασικά κοινωνικά προβλήματα και να αναγνωρισθεί ότι η θέση της γυναίκας αποτελεί ένα από τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής μας.

Και όταν μιλάμε για "θέση της γυναίκας" σήμερα, δεν περιοριζόμαστε μόνο στον κοινωνικό και οικονομικό χώρο, αλλά και στην πολιτική. Σε μια εποχή που κύριο αίτημα είναι η διεύρυνση της πολιτικής συμμετοχής, γιατί η πολιτική αναγνωρίζεται ως ύψιστη αξία και η συμμετοχή ως

μέσο αυτοπροσδιορισμού και ελευθερίας, βασικού στοιχείου μιας ολοκληρωμένης προσωπικότητας, κάτι που αγγίζει το ιδανικό της ελληνικής κλασικής δημοκρατίας για την πολιτική συμμετοχή, η ισχνή παρουσία των γυναικών στα κέντρα που λαμβάνονται οι πολιτικές αποφάσεις έχει αναγνωρισθεί ως ένα μεγάλο "δημοκρατικό έλλειμμα". όπως πολύ εύστοχα χαρακτηρίστηκε και καταγγέλθηκε στη Διάσκεψη των Αθηνών του 1992, που οργάνωσε το Ευρωπαϊκό Lobby Γυναικών. Και βέβαια, η υποβάθμιση του ρόλου των γυναικών στα κέντρα λήψης των αποφάσεων είχε και παλιότερα επισημανθεί ως αποτέλεσμα της κοινωνικής της περιθωριοποίησης και σμνετέλεσε στη μεταβολή των διεκδικήσεων από διεκδικήσεις τυπικής σε διεκδικήσεις ουσιαστικής ισότητας. Στα πλαίσια του διεθνοποιημένου πλέον φεμινιστικού κινήματος, το θέμα αυτό έχει αναγνωρισθεί ως ένα ξεχωριστό πρόβλημα, που στην τελευταία Παγκόσμια Διάσκεψη για τη Γυναίκα του Ο.Η.Ε. στο Πεκίνο, το Σεπτέμβρη του 1995, αποτέλεσε ειδικό αντικείμενο μελέτης και οδήγησε μάλιστα και σε προτάσεις για συγκεκριμένες δράσεις.

Είναι βέβαια κοινά πλέον αναγνωρισμένο ότι το δρόμο για την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των

γυναικών άνοιξε κυρίως η περίφημη πλέον Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, του 1979, του Ο.Η.Ε., η οποία όχι μόνο προσδιόρισε την έννοια των διακρίσεων, αλλά συγχρόνως αναφέρθηκε λεπτομερώς σε κάθε μορφή διακρίσεων σε βάρος τους -στην οικογένεια, στην εκπαίδευση, στον επαγγελματικό στίβο, στα αστικά κέντρα ή στην περιφέρεια. Αλλά συγχρόνως, και το κυριότερο, εκτός από την επιταγή για την εξάλειψή τους, ζητούσε και τη λήψη θετικών μέτρων για την αντιμετώπισή τους. Εθεσε δηλαδή τα θεμέλια για την ουσιαστική ισότητα των γυναικών σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης, παροτρύνοντας τις εθνικές κυβερνήσεις να υιοθετήσουν τα κατάλληλα εκείνα θεσμικά πλαίσια -συνταγματικά και νομοθετικά- που θα οδηγήσουν στην υλοποίηση των επιταγών της. Θα πρέπει, βέβαια, να αναφέρει κανείς ότι αρκετά μεταπολεμικά ευρωπαϊκά συντάγματα, και μεταξύ αυτών το Ελληνικό σύνταγμα του 1975/86, παρείχαν ήδη τη δυνατότητα λήψης τέτοιων μέτρων Η Σύμβαση όμως αυτή, γνωστή ως CEDAW, εκτός από τη νομική της φύση, είναι ένα κείμενο που καταγράφει την πορεία των γυναικών, μια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων

της, που πρέπει να σταθεί δίπλα στις μεγάλες διακηρύξεις του πολιτισμού μας για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Μια διακήρυξη που είναι συγχρόνως και μιά έμμεση καταγεγραμμένη διακηρύξεις και τα θεσμικά πλαίσια για τα "απαράγραπτα", "αναπαλλοτρίωτα" και "εγγενή" στον άνθρωπο δικαιώματα λειτούργησαν μόνο για τον άνδρα.

"Εμπρός για τη δύναμη πολιτισμού" επιγράφεται ένα μαχητικό βιβλίο της Françoise Gaspard (1991). Και είναι πράγματι διεγερτικό, γιατί μέσα από την πορεία της Γαλλίδας μετά τη Γαλλική Επανάσταση ξεπηδούν οι μνήμες για την κοινή μοίρα των γυναικών σε όλους τους πολιτισμούς, και ωθεί σε δράση για δικαιοσύνη. Και φυσικά, με ανάλογο περιεχόμενο και για άλλες κοινωνικές πραγματικότητες, έστω και με ηπιότερους τίτλους, υπάρχουν πολύ σοβαρές μελέτες που έχουν διαμορφώσει την κοινή συνείδηση ότι η κοινωνική αδικία στις γυναίκες μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο με κοινωνική δικαιοσύνη. Μια δικαιοσύνη που εκφράζεται με μακροπρόθεσμα μέτρα και με μέτρα άμεσης αποκατάστασης των ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων.

II. Στο πλαίσιο της CEDAW αλλά και των πολιτικών που υιοθετήθηκαν από το Συμβούλιο της Ευρώπης, την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις εθνικές κυβερνήσεις έχουν διαμορφωθεί, μέχρι σήμερα, δύο κατηγορίες θετικών μέτρων για την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των γυναικών. Τα μέτρα αυτά είναι :

α. Τα μακροπρόθεσμα, στα οποία εντάσσονται τα ειδικά θετικά μέτρα για την εργαζόμενη μητέρα -άδειες τοκετού, μειωμένο ωράριο εργασίας, παιδικοί σταθμοί κ.ά.- για την επαγγελματική κατάρτιση της γυναίκας σε νέες τεχνολογίες αιχμής αλλά και, γενικά, για την εκπαίδευσή της. Επίσης, τα μέτρα που λήφθηκαν για τον επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου της κοινωνικοποίησης των δύο φύλων, ώστε να εκλείψει ο σεξισμός και να επιτευχθεί εξισορρόπηση στις ευθύνες από την οικογένεια. Την υλοποίηση αυτών των μέτρων έχουν, κατά κανόνα, αναλάβει ειδικά κρατικά όργανα: υπουργεία ή γραμματείες ισότητας ή επιτροπές ισότητας. Εξάλλου, στα θετικά αυτά

μέτρα μπορούν να αναφερθούν και ορισμένες πολιτικές που έχουν προταθεί στα πολιτικά κόμματα και στα συλλογικά όργανα, αλλά δε φαίνεται πως έχουν γίνει παντού πράξη. Σ' αυτές περιλαμβάνεται η δημιουργία ειδικών τομέων για θέματα γυναικών και η προσαρμογή της λειτουργίας τους, ώστε να διευκολύνεται η συμμετοχή τους.

β. Για την άμεση αντιμετώπιση του "δημοκρατικού ελλείμματος" από το χαμηλό ποσοστό των γυναικών που μετέχουν στα κέντρα λήψης αποφάσεων, δημόσια ή του επαγγελματικού τομέα, έχουν προταθεί ριζοσπαστικά μέτρα άμεσης απόδοσης, όπως είναι τα λεγόμενα ειδικά θετικά μέτρα, τα οποία εντάσσονται στην έννοια της "αποκαταστατικής ισότητας". Τα μέτρα αυτά αποκλίνουν από τις αρχές της πολιτικής ισότητας και της ισότητας των ευκαιριών, επειδή επιτρέπουν ειδική ευνοϊκή μεταχείριση για τις γυναίκες. Τα μέτρα αυτά πρέπει να στηρίζονται σε ειδικές συνταγματικές διατάξεις, όπως στο Ελληνικό Σύνταγμα το άρθ. 116, παρ. 2, αλλά και σε νομοθεσία την οποία, ύστερα από τη θέση σε ισχύ της CEDAW, τα κράτη είναι υποχρεωμένα να λάβουν. Ως αίτημα του γυναικείου κινήματος τα μέτρα αυτά εμφανίζονται κυρίως με δύο διαφορετικές μορφές: Η πρώτη ως "ποσοτώσεις" (quotas) και η δεύτερη ως "ισάριθμη συμμετοχή" (parity).

Απ' αυτές τις δύο κατηγορίες θετικών μέτρων, οι οποίες αποβλέπουν στην αλλαγή στάσεων, αντιλήψεων -με δυο λόγια στη διαμόρφωση ενός νέου πολιτισμού χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς με κριτήριο το φύλο, που πάντοτε ήταν ένας ξεχωριστός παράγοντας ανισότητας- η πρώτη έγινε ευκολότερα αποδεκτή, αν και με σημαντικές διαφοροποιήσεις, μεταξύ των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, γιατί θεωρήθηκε ότι εκφράζει αντιλήψεις για την κοινωνική δικαιοσύνη και τα κοινωνικά δικαιώματα που απορρέουν απ' αυτήν, όπως διαμορφώθηκαν στο νεότερο κράτος-ευημερίας ή κοινωνικό κράτος, όπως συνήθως το ξέρουμε. Η δεύτερη όμως, της αποκαταστατικής ισότητας, αγγίζει βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις για την έννοια της πολιτικής ισότητας και της ισότητας των ευκαιριών, που εκφράζονται με τις συνταγματικές διατάξεις

για τα ατομικά δικαιώματα, όπως διαμορφώθηκαν από το φιλελευθερισμό, και αποτελούν πάγιες διατάξεις όλων των συνταγμάτων. Γι' αυτό και η αποδοχή τους έχει συναντήσει έντονες αντιρρήσεις, εκτός λίγων εξαιρέσεων. Μπαίνει δηλαδή ένα βασικό ερώτημα: Είναι θεμιτό το αίτημα της "αποκαταστατικής ισότητας" με τη μορφή των ειδικών μέτρων των θετικών διακρίσεων για τις γυναίκες; Ας δούμε όμως το περιεχόμενο αυτών των δύο ριζοσπαστικής μορφής θετικών μέτρων:

α. Η "ισάριθμη συμμετοχή"

Το αίτημα αυτό χρονικά εμφανίζεται αργότερο από το αίτημα των ποσοτώσεων. Ξεκινάει κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στη Γαλλία με μορφή κινήματος. Ιδρύεται μάλιστα εκεί, το 1989, από την πολύ γνωστή πρωτοπόρο φεμινίστρια και διανοούμενη Antoinette Fouque η "Ένωση Γυναικών για τη Δημοκρατία", και το Μάρτη του 1992 η "Λέσχη Ισότητα 2000" (Club Parite 2000). Στη διακήρυξη της ίδρυσης της ένωσης αυτής συνοψίζεται όλη η φιλοσοφία του αιτήματος της ισάριθμης συμμετοχής:

"Υπάρχουν δύο φύλα. Αυτή είναι μια πραγματικότητα που η ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εάν πράγματι θέλει να είναι άξια των ιδανικών της, πρέπει τώρα να υιοθετήσει ως την τέταρτη αρχή της, ακόμη και πιο πάνω από την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφοσύνη".

Τις θέσεις αυτές εκφράζουν δυναμικά και άλλες διανοούμενες γυναίκες, όπως η Françoise Gaspard, που αναφέραμε, η Eliane Vogel-Polsky και άλλες, οι οποίες έχουν να παρουσιάσουν ένα σοβαρό έργο για την υποστήριξη αυτού του αιτήματος. Έχει επίσης υιοθετηθεί και από την Επιτροπή Ισότητας των Φύλων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Διατυπώνεται επίσης, και μάλιστα κατά τρόπο ξεκάθαρο, στο "Σχέδιο Δράσης" του "Δια-Κοινοβουλευτικού Συμβουλίου" της "Δια-Κοινοβουλευτικής Ένωσης" (IPU) του Παγκόσμιου Οργανισμού των Εθνικών Κοινοβουλίων, το Μάρτη του 1994. Αφού διαπιστώνεται ότι "σαράντα χρόνια μετά την υιοθέτηση της Σύμβασης για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών και παρά την αναντίρρηση πρόοδο, η πολιτική και κοινοβου-

λευτική ζωή εξακολουθεί να κυριαρχείται από τους άνδρες σε όλες τις χώρες", δηλώνεται ότι το "Σχέδιο Δράσης" εμπνέεται από το ακόλουθο όραμα της δημοκρατίας: "Η έννοια της δημοκρατίας θα αποκτήσει αληθινή και δυναμική σημασία, όταν οι πολιτικές και η εθνική νομοθεσία αποφασίζονται από κοινού από άνδρες και γυναίκες, με ίσο και δίκαιο σεβασμό των συμφερόντων και των ικανοτήτων και των δύο μισών του πληθυσμού".

Το 50%-50% λοιπόν είναι το ιδανικό της δημοκρατίας, αφού η "εξουσία αρπάχτηκε από τις γυναίκες", όπως γράφει η Vogel-Polsky (1994). "Μισό -μισό" δηλαδή παντού. Και αυτό είναι ουσιαστική δικαιοσύνη και ουσιαστική δημοκρατία. Αν και τονίζεται, βέβαια, ότι κοινωνικοί και μόνο λόγοι οδήγησαν στην υποδεέστερη θέση της γυναίκας, κάτι, άλλωστε, που αιτιολογεί και το αίτημα των ποσοτώσεων, εντούτοις δίνεται ένας "έμφυλος" χαρακτήρας στη δημοκρατία, που κυριολεκτικά την οδηγεί έξω από τις κρατούσες αντιλήψεις για την ίδια τη δημοκρατία και τις ελευθερίες. Μια πολλή αξιολογική κριτική παρουσίαση του αιτήματος της "ισάριθμης συμμετοχής" δίνει σε μια εκτενή μελέτη της η Ελένη Βαρίκα (1995), μέσα από έναν προβληματισμό που στηρίζεται στα θεωρητικά θεμέλια της δημοκρατίας και του αντιπροσωπευτικού συστήματος, και φυσικά το απορρίπτει, όπως και τις ποσοτώσεις. Η αποδοχή ενός τέτοιου αιτήματος, για να χρησιμοποιήσουμε τα επιχειρήματα κατά της απόλυτης ισότητας, γενικά, ως φιλοσοφικού προβλήματος, του διακεκριμένου καθηγητή Κώστα - Τσουκαλά, θα ήταν παρανοϊκή. Γράφει σχετικά: "Είναι προφανές ότι η πλήρης ισότητα, που θα ισοδυναμούσε με την απόλυτη εξίσωση της κατανομής όλων των καταξιωμένων απολαύσεων και ιδιοτήτων, είναι εντελώς ανέφικτη: ένα ολοκληρωτικά ελεγχόμενο σύστημα σύμμετρης κατανομής των πάντων, που θα ήταν αναγκαίο για μια άμωμη ισότητα, δε θα ήταν μόνο τερατώδες, αλλά και κοινωνικά αδιανόητο". Προσθέτω σ' αυτά ότι θα αποτελούσε μια ριζική ανατροπή των πάντων, μια πραγματικά μεγάλη επανάσταση. Αυτό άλλωστε υποστηρίζουν οι ριζοσπάστριες φεμινί-

στριες, με πρωτοπόρο εκπρόσωπο την Κάθριν Μακίνον (1989), η οποία υποστηρίζει ότι ο φεμινισμός είναι δόγμα μετασχηματισμού και όχι αναδόμησης και, αφού το κοινωνικό οικοδόμημα είναι η βάση των διαφορών των φύλων και αυτό το οικοδόμημα επιβλήθηκε με τη βία, "είναι δύσκολο να φανταστούμε να εφαρμόζεται η ουτοπική ισότητα χωρίς να συνοδεύεται από έναν αυταρχικό μηχανισμό επιβολής".

β. Οι ποσοτώσεις

Κατ' αρχάς, η έννοια των θετικών μέτρων με τον όρο "affirmative action" ξεκίνησε από τις Ηνωμένες Πολιτείες με νόμο του 1964, με την υιοθέτηση "θετικών διακρίσεων", (positive discrimination), με τα οποία αναγνωρίζονταν ειδικά δικαιώματα για ορισμένες κατηγορίες κοινωνικών ομάδων-μαύρων, μειονοτήτων ή και γυναικών. Τέτοια π.χ. ήταν ένα ποσοστό από τις θέσεις σε πολλούς τομείς, στο δημόσιο αλλά συχνά και στον ιδιωτικό τομέα, να προορίζεται για τις κατηγορίες αυτές. Στον ευρωπαϊκό χώρο χρησιμοποιείται ο όρος "quotas", που στη γλώσσα μας αποδίδεται με τον όρο "ποσοτώσεις". Οι υποστηρικτές των θετικών αυτών μέτρων θεωρούν ότι αυτά αποτελούν ένα είδος αποκαταστατικής δικαιοσύνης, αναγνωρίζοντας σε άτομα ωφέλη σε αντιστάθμισμα βαρών και αδικιών τις οποίες είχαν υποστεί στο παρελθόν. Είναι ένα μέσο διανεμητικής δικαιοσύνης, το οποίο έχει σκοπό να περιορίσει τις ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος, της δύναμης, της μόρφωσης και άλλων κοινωνικών αγαθών, και ως μέσο για τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ωφέλειας, με τον περιορισμό της φτώχειας και των κακών που συνεπάγεται, δημιουργώντας μια περισσότερο αποτελεσματική αξιοποίηση των ανθρωπίνων δυνατοτήτων και εξασφαλίζοντας τις αναγκαίες υπηρεσίες για τους οικονομικά μειονεκτούντες. Μεταξύ των κατηγοριών ατόμων οι οποίες θεωρούνται ότι μειονεκτούν περιλαμβάνονται και οι γυναίκες, όπως άλλωστε φαίνεται από όλους τους κοινωνικούς δείκτες. Η χρησιμοποίησή τους στον επαγγελματικό τομέα έχει άμεσο σκοπό να επηρεά-

σει την ισότητα των ευκαιριών, ενώ στο δημόσιο, στην ευρεία του έννοια, στίβο αποσκοπεί στον επηρεασμό των δημοκρατικών θεσμών. Είναι δηλαδή μια στρατηγική που αποβλέπει στην ενδυνάμωση, γενικά, της συμμετοχής των γυναικών στη δημόσια ζωή (M.E. Hawkesworth, 1990).

Το μέτρο αυτό υιοθετήθηκε μαζί με άλλες στρατηγικές που οδηγούν στην πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των γυναικών από το 28ο Συνέδριο της Διεθνούς Ένωσης Γυναικών στη Μελβούρνη, το 1989, όπου θεωρήθηκε το "αποτελεσματικότερο από τα θετικά μέτρα που έχει στόχο την ίση και αναλογική συμμετοχή των γυναικών". Το βασικό επιχείρημα για την αποδοχή των ποσοτώσεων ως μέτρου για την άμεση ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών στην πολιτική ζωή απορρίπτει κατηγορηματικά τις διακρίσεις που εκφράζουν τη βιολογική διάστασή τους. Δέχεται ότι οι κοινωνικά προσδιορισμένες ανισότητες σε βάρος των γυναικών μπορούν να θεραπευθούν με τη βοήθεια θετικών μέτρων. "Στηρίζεται", όπως υποστηρίζει η Πρόεδρος της Διεθνούς Ένωσης Γυναικών και Πρόεδρος του Συνδέσμου μας καθηγήτρια Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (1994), "σε μια δυναμική έννοια της ισότητας, η οποία μπορεί να αποτελέσει την ακίνδυνη κάλυψη όλων αυτών των μέτρων". Και είναι χρέος μιας πραγματικής δημοκρατίας, ανεξάρτητα από τις όποιες διαφορές των φύλων, να επιδιώκει την ενεργοποίηση των πολιτών της ακόμα και με ειδικά θετικά μέτρα, ώστε να επιτευχθεί η πραγματική ισότητα. Δηλαδή συνθήκες που επιτρέπουν την ίση απόλαυση των δικαιωμάτων και στα δύο φύλα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Ευρωπαϊκό Σεμινάριο που διοργάνωσε το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Γυναικών "Γυναίκες στα κέντρα λήψης αποφάσεων", το Μάρτη του 1995, στο Δουβλίνο, στο οποίο μετείχαν γυναίκες εκπρόσωποι γυναικείων οργανώσεων και εμπειρογνώμονες από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σκοπός του οποίου ήταν να συζητηθούν τα προβλήματα και να προταθούν στρατηγικές για την προώθηση των γυναικών στα εκλεγμένα όργανα της πολιτείας, τις ηγετικές θέσεις του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και τις

πολιτικές δομές, στο οποίο είχα την τιμή να μετάσχω, το θέμα των ποσοτώσεων συζητήθηκε σε ειδική ομάδα εργασίας, όπως και άλλες βασικές πλευρές του ζητήματος (ομάδα εργασίας για τη χρησιμοποίηση της νομοθεσίας, τη διεύρυνση των πηγών στρατολόγησης γυναικών, την ανάπτυξη αγωνιστικού πνεύματος, τα πολιτικά κόμματα και άλλα συλλογικά όργανα και ενώσεις γενικά, την πολιτική συμμετοχή των γυναικών ως μέσου πολιτικής ανανέωσης). Και στην ομάδα αυτή εργασίας ο θεσμός των ποσοτώσεων θεώρηθηκε αναγκαίος και αποτελεσματικός, παρά τα αναμφισβήτητα προβλήματα που συνδέονται με την εφαρμογή του. Στο κλείσιμο δε του Σεμιναρίου αυτού, οι οι εκπρόσωποι των ομάδων των χωρών-μελών δεσμεύτηκαν να προωθήσουν με κάθε τρόπο τη θέσπιση αυτών των μέτρων τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και με τη συνεργασία του Ευρωπαϊκού Δικτύου που διοργάνωσε το Σεμινάριο.

Στο Σεμινάριο αυτό δόθηκε από τις αρχές του Δουβλίνου μεγάλη δημοσιότητα, παραβρέθηκαν δε ανώτατοι πολιτικοί παράγοντες και της χώρας που το φιλοξένησε αλλά και εκπρόσωποι από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Στην εναρκτήρια ομιλία του σ' αυτό, ο Υπουργός Ισότητας και Νομοθετικής Μεταρρύθμισης της Ιρλανδίας Mervyn Taylor είπε μεταξύ άλλων: "Η πολιτική πρέπει να είναι ένας στόχος-κλειδί για την αλλαγή, γιατί είναι το επίπεδο στο οποίο λαμβάνονται οι μεγάλες αποφάσεις. Η πολιτική επηρεάζει τη ζωή όλων των πολιτών και τη μορφή της κοινωνίας. Μερικές φορές η αλλαγή φαίνεται ότι γίνεται με αργότερο ρυθμό στο επίπεδο της πολιτικής, ίσως γιατί εκεί φαίνεται ότι βρίσκεται η πραγματική δύναμη. Και η πραγματική δύναμη δεν παραδίδεται εύκολα. Είναι συνηθισμένο να μιλάμε για την ανάγκη εξισορρόπησης της συμμετοχής των δύο φύλων στην πολιτική. Για να γίνει όμως πράξη, χρειάζεται πίστη στην αλλαγή και προετοιμασία για την αναζήτηση πρακτικών και ευφάνταστων λύσεων σε διάφορα επίπεδα. Εάν δεν κάνουμε κάτι για να περιορίσουμε τα εμπόδια για τη συμμετοχή των γυναικών, θα είμαστε συνυπεύθυνοι για τον αποκλεισμό του μισού των ταλέντων του πληθυσμού από το κα-

θήκον της συμμετοχής στην επίλυση των προβλημάτων. Και αυτό θα αποτελέσει σοβαρή υπονόμηση και του πολιτικού και του κοινωνικού μας προγράμματος" (Report, European Seminar, 1995).

Και πράγματι, πιστεύω ότι ο θεσμός των ποσοτώσεων μπορεί να θεωρηθεί ως "ευφάνταστη λύση", η οποία πρέπει να θεωρηθεί μέτρο κοινωνικής δικαιοσύνης. Και μια και βρισκόμαστε στο έτος που τα ζητήματα του κοινωνικού αποκλεισμού και η ανάγκη αντιμετώπισής τους προβάλλεται ως πρωταρχική διεθνώς, το πρόβλημα του πολιτικού αποκλεισμού των γυναικών είναι ένα μέγιστο πρόβλημα της ίδιας της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού. Η διεύρυνση της συμμετοχής την οποία αυτό θα επιφέρει αποτελεί στοιχείο της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας.

Και εδώ δε διαχωρίζουμε τη συμμετοχή σε πολιτική ή κοινωνική. Κι αυτό, γιατί τα κέντρα λήψης των αποφάσεων είτε αυτά λέγονται βουλές είτε κυβερνητικά όργανα είτε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης είτε συμβούλια δημοσίων ή άλλων επιχειρήσεων, στη σύγχρονη θεώρησή τους ασκούν πολιτική, αφού με τις αποφάσεις τους επηρεάζουν ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Το αίτημα, άλλωστε, της διεύρυνσης της συμμετοχής είναι γενικό, αφού προσδιορισμός της σύγχρονης δημοκρατίας είναι η συμμετοχική δημοκρατία. Είναι, άλλωστε, γνωστές οι προσπάθειες για την εμπέδωση της οικονομικής δημοκρατίας, κριτήριο της οποίας είναι η διεύρυνση της συμμετοχής των εργαζομένων στις οικονομικές επιχειρήσεις. Θα πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι η στρατηγική των ποσοτώσεων δεν είναι αποκομμένη από τις άλλες μακροπρόθεσμες στρατηγικές. Αντίθετα, μάλιστα, Από την ίδια της τη φύση, ως μέτρου προσωρινού, όπως το προβλέπει η ίδια η CEDAW, μόνον ως παράλληλη στρατηγική μπορεί να εννοηθεί.

III. Όπως αναφέρθηκε και από εμπισήμους στο Σεμινάριο για την προώθηση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων αλλά και όπως έχει γραφτεί "ευκολότερο πράγμα είναι να διαπιστώνουμε τις κοινωνικές φύσης αδικίες σε βάρος των γυναικών και το δυσκολότερο είναι να τις θεραπεύσουμε". Η, πιο χαρακτηριστικά, "οι ποσοτώσεις είναι περισσότερο

ρητορική, παρά πραγματοποιήσιμος θεσμός" (Cockburn, 1996). Και, ασφαλώς, έτσι είναι. Ένα πλήθος παραγόντων πρέπει να ληφθούν υπόψη, όπως ο πολιτικός πολιτισμός κάθε χώρας, η συνταγματική της οργάνωση (ενιαίο ή ομοσπονδιακό σύστημα), η ύπαρξη συγκεντρωτικών-αρχηγικών ή μη κομμάτων, η ιδεολογία τους, η οποία επηρεάζει και τις θέσεις των γυναικών που μετέχουν σ αυτά. Ακόμα, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι διαδικασίες επιλογής της πολιτικής ηγεσίας. Πώς, δηλαδή, επιλέγει ο ψηφοφόρος -σταυρός ή λίστα-, το εκλογικό σύστημα, ο δυναμισμός του ίδιου του φεμινιστικού κινήματος και πλήθος άλλων ειδικότερων προβλημάτων, όπως φαίνονται από βασικές μελέτες με θέμα τη θέση των φύλων στα πολιτικά κόμματα (J. Lovenduski, P. Norris, 1995). Την υλοποίηση αυτών των μέτρων έχουν, κατά κανόνα, αναλάβει ειδικά κρατικά όργανα -υπουργεία ή γραμματείες ισότητας, επιτροπές ισότητας. Πρέπει όμως και οι γυναίκες να σκεφθούν ποιο ποσοστό θα διεκδικήσουν και να μελετήσουν τις ειδικές για κάθε τομέα συνθήκες Συνδέεται όμως και με την αξιοπιστία των πολιτικών κομμάτων. Και αυτή, τελευταία, είναι χαμηλή. Εχουμε όμως παραδείγματα εφαρμογής του θεσμού αυτού στις Σκανδιναβικές χώρες, με αποτελέσματα που επαλήθευσαν τις προσδοκίες που είχαν εναποτεθεί σ' αυτόν. Δανία, Νορβηγία, Σουηδία. Ολλανδία αλλά και άλλες χώρες δείχνουν το δρόμο για την εφαρμογή του. Το βέβαιο πάντως είναι ότι η υιοθέτηση τέτοιων μέτρων συναντά έντονη αντίδραση ακόμα και στις χώρες αυτές, έστω και σε πολύ μικρότερο βαθμό, (D. McBride Stetson, A.G. Mazur, 1995). Αλλωστε, είναι γνωστές οι αποφάσεις εθνικών ανωτάτων δικαστηρίων στη Γαλλία, στην Ιταλία, στην Αγγλία -ακόμα και στην Ελλάδα- και αλλού: αλλά και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, με τις οποίες οι θετικές αυτές διακρίσεις κρίθηκαν αντισημιακές.

Τα επιχειρήματα που έχουν διατυπωθεί έχουν την ίδια αιτιολογική βάση, μια που οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης κινούνται στα πλαίσια ενός κοινού πολιτικού πολιτισμού, που εκφράζεται με τους συνταγματικούς χάρτες τους. Επιστέγασμα, άλλωστε, αυτού του κοινού πολιτισμού είναι η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, που

θεμέλιο για τη στενότερη σύνδεση των χωρών-μελών της αναγνωρίζει αυτόν ακριβώς τον πολιτισμό. Σε πολύ γενικές γραμμές, τα επιχειρήματα που έχουν διατυπωθεί κατά των ποσοστώσεων είναι τα εξής:

α. *Στον πολιτικό τομέα:* Τα Συντάγματα διασφαλίζουν απόλυτα την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, θεμέλιο της οποίας είναι η πολιτική ισότητα, η ισότητα της ψήφου και η ελευθερία. Το να αναγνωρισθεί στις γυναίκες το δικαίωμα ενός minimum ποσοστού εκπροσώπησης στα εκλεγμένα όργανα της πολιτείας -βουλή, τοπική αυτοδιοίκηση- κατά παρέκκλιση των αρχών αυτών, θα είχε πολλαπλάσιο αποτέλεσμα από ό,τι η ψήφος στους άνδρες. Έτσι, εδώ δεν πρόκειται για απλές παρεκβάσεις, αλλά για υπέρβαση εξουσίας. Και αυτό δεν είναι θεμιτό, αν δεν υπάρχει ρητή συνταγματική διάταξη που να το επιτρέπει, έστω και αν υποστηρίζεται ότι το επιτρέπει και το συνιστά η CEDAW.

β. *Στον επαγγελματικό στίβο:* Έχει νομολογηθεί ότι αποκλίσεις από την αρχή της ισότητας είναι θεμιτές μόνο εφόσον τίθενται ευθέως ή προβλέπονται συγκεκριμένα από ειδική διάταξη τυπικού νόμου και αναφέρονται σε θέματα προστασίας της εργαζόμενης μητέρας και, από καθαρά βιολογικές διαφορές, που επιβάλλουν τη λήψη ι-δαιτέρων μέτρων ή τη διαφορετική μεταχείριση (Σ.τ.Ε.6275/ 1995, Τμ. ΣΤ).

Ενας άλλος λόγος που έχει προβληθεί (προδικαστική απόφαση Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου 1995) είναι ότι οι ποσοστώσεις, που από πολλούς θεωρούνται "πανάκεια" για την κατάργηση των ανισοτήτων που εξακολουθούν να υπάρχουν, πρέπει να θεωρηθούν αντίθετες με την αρχή της ισότητας των ευκαιριών, γιατί, σ' αυτή την περίπτωση, δεν επιδρούν στις συνθήκες που συντελούν αρνητικά στην ισότητα των ευκαιριών, αλλά στα αποτελέσματα αυτών των ανισοτήτων. Και βέβαια, η αρχή της ισότητας ήταν πάντα στην καρδιά του ευρωπαϊκού πολιτισμού και των συνταγμάτων των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αναμφισβήτητα ακλόνητα επιχειρήματα, που, άλλωστε, αγγίζουν τον πυρήνα του δημοκρατικού πολιτεύματος στο θέμα της πολιτικής συμμετοχής και τη θεμελιώδη αρχή αλλά και ιδανικό της ισότητας που διασφαλίζουν οι έννομες τάξεις των χωρών του δυτικού πολιτισμού. Μπο-

ρεί όμως να υπάρξει αντίλογος σ' αυτά; Ασφαλώς ναι. Και πρώτα-πρώτα πώς μπορεί να αποσιωπηθεί ότι για περισσότερο από έναν αιώνα αυτές οι ίδιες οι θεμελιώδεις αρχές της ισότητας, πολιτικής και κοινωνικής ήταν απαγορευμένες για τις γυναίκες; Για ποια πολιτική δημοκρατία και πολιτικές ελευθερίες, σύμφυτες με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, μπορούμε να μιλάμε, όταν το εκλογικό δικαίωμα αναγνωρίστηκε για τις γυναίκες με τη διεθνή σύμβαση του 1953 και μέχρι τότε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπως και στην Ελλάδα, οι γυναίκες δεν ψήφισαν; Αυτό δεν συνιστούσε καταστρατήγηση του θεμελίου των συνταγμάτων της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας; Γιατί, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, όλοι οι πατέρες του συνταγματισμού ανέχθηκαν, δικαιολόγησαν με τις πιο απαράδεκτες, αν μη κωμικές, αιτιολογίες το "διάρκεις συνταγματικό πραξικόπημα" που συνετελείτο με τον αποκλεισμό των γυναικών από την πολιτική; Γιατί χρειάστηκαν δεκαετίες και αγώνες, για να αναγνωρισθεί η αυτόνομη γυναικεία προσωπικότητα και στον επαγγελματικό στίβο; Σε μας ολοκληρώθηκε η ισότιμη με τον άνδρα θέση της γυναίκας μόλις μετά το Σύνταγμα του 1975, και κυρίως το 1983, με τη μεταρρύθμιση του Αστικού μας Κώδικα.

Αν μιλάμε όμως και για την ιερότητα της ισότητας της ψήφου ως έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας, αρκεί να δούμε τις επιδράσεις του εκλογικού συστήματος στο θέμα αυτό. Και στη χώρα μας, με το πλέον ασταθές μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκλογικό σύστημα, που αλλάζει κατά τη βούληση των εκάστοτε κρατούντων, από το θεωρούμενο ως άκρως αντισυνταγματικό μέχρι τις αποκαλούμενες μορφές της απλής αναλογικής ή της ενισχυμένης αναλογικής, αυτή η ισότητα έχει κακοποιηθεί όσο τίποτε άλλο. Για να μην αναφέρουμε και τις σκόπιμες και με πολιτικά κριτήρια μεταβολές στην οριοθέτηση των περιφερειών. Και υπάρχουν βέβαια σημαντικές μελέτες που αποδεικνύουν αυτή την αναντιστοιχία μεταξύ εκλογικής δύναμης και εκλογικού αποτελέσματος, ανάλογα με το εκλογικό σύστημα (Παντελής 1988). Εκτός απ' αυτά όμως, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι ο θεσμός των βουλευτών επικρατείας, που έχει ει-

σαχθεί με το άρθρο 54, παρ. 3 στο Σύνταγμα του 1975, ήδη έχει θεωρηθεί ότι δημιουργεί ανισότητες στην εκλογή των βουλευτών. Και όμως ζητείται (στην πρόταση της Ν.Δ. για την αναθεώρηση του Συντάγματος) η αύξηση του ποσοστού που ισχύει σήμερα, από το 1/20 σε 1/10. Το αιτιολογικό που προβλήθηκε από την ειδική εισηγήτρια του κόμματος αυτού Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, κατά τις συζητήσεις της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος, είναι: "Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υγιές είναι το εκλογικό σύστημα που εξασφαλίζει την απαιτούμενη ποιότητα και τον πλουραλισμό της εκπροσώπησης του λαού στη Βουλή, από όλες τις κοινωνικές τάξεις, τα μορφωτικά επίπεδα, τις επαγγελματικές ενασχολήσεις. Πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να δοθεί η ευχέρεια να μπαίνουν στη Βουλή, κατά ένα ορισμένο ποσοστό, και προσωπικότητες οι οποίες δεν είναι δυνατόν να εκτεθούν στο σύστημα του σταυρού...". Και είναι ταυτόσημα τα επιχειρήματα που είχαν διατυπωθεί στην Αναθεωρητική Βουλή του 1974. Τί περισσότερο ζητούν οι γυναίκες από ένα υγιές εκλογικό σύστημα που να λαμβάνει υπόψη του τα αντικειμενικά -κοινωνικά και ψυχολογικά- δεδομένα που προσδιορίζουν τη γυναικεία συμμετοχή και να επιδιώξει τη μεταβολή τους; Ασφαλώς, γυναίκες που διακρίνονται για την κοινωνική τους προσφορά σε όλους τους τομείς υπάρχουν, ώστε να είναι απόλυτα δυνατή η επιλογή μεταξύ τους.

Προβάλλεται βέβαια και η ισότητα των ευκαιριών. Όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι και γίνονται δεκτοί στα δημόσια αξιώματα. "Δοτήρ μόνη η αξίωτης εκάστου", διακήρυσσαν ήδη από την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης τα Ελληνικά Συντάγματα. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι η έννοια του πολίτη χρησιμοποιήθηκε και ως κριτήριο για την κοινωνική ένταξη, εκτός από τον πολιτικό αποκλεισμό. Φυσικό επακόλουθο η "γυάλινη οροφή", που εμποδίζει τις γυναίκες να ανεβούν ψηλότερα, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που στην έκθεση που υπέβαλε το Διεθνές Γραφείο Εργασίας για το πρόβλημα της γυναικείας απασχόλησης στην Παγκόσμια Διάσκεψη για τις γυναίκες στο Πεκίνο, θα χρειαστούν 475 χρόνια για να φθάσουν οι γυναίκες να μετέχουν ισότιμα με τους άνδρες στις ηγετικές θέσεις! Πόσο όμως αξιόπιστα μπορεί να αμφισβητηθεί το

γεγονός ότι το σύνθετο πλέγμα αξιών, κανόνων, ρόλων, σχέσεων και συνθηκών που συνθέτουν την έννοια του πολιτισμού, ο οποίος περιβάλλει το άτομο όχι απλά με τη μορφή εξωτερικών εμποδίων ή περιορισμών, αλλά παραγόντων που έχουν εισχωρήσει στη συνείδηση του ίδιου του ατόμου, η γυναίκα έχει αποκτήσει μια "σπασμένη ταυτότητα", κατά την επιτυχή έκφραση του γνωστού Γερμανού κοινωνιολόγου Claus Offe (1986). Δηλαδή, διαπιστώνεται ότι δε διαθέτει ακόμα μια προσωπικότητα ικανή να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της εποχής. Θα πρέπει όμως να τονισθεί ότι και στις ρυθμίσεις που αποκλίνουν από την αρχή της αξιοκρατικής ανόδου, προϋπόθεση απαραίτητη είναι και οι γυναίκες να είναι άξιες να κριθούν ως ικανές για την κατάληψη αυτού του ξεχωριστού ποσοστού. Αλλά για ποια αξιοκρατία μιλάμε; Πλήθος συγχρόνων μελετητών αποδεικνύουν ότι ο πλούτος, η καταγωγή από τη μεσαία και την ανώτερη τάξη, το φύλο παίζουν ένα τέτοιο ρόλο, ώστε να ισχύει, σε μικρότερο βέβαια ποσοστό από ό,τι στο παρελθόν, "ο σιδηρούς νόμος της ανδραρχίας" (R. Putnam κ.ά., 1981). Χαρακτηριστικά, έχει λεχθεί ότι όσα χάνουν οι κοινωνίες από την ευνοιοκρατία και το νεποτισμό είναι πολύ μεγαλύτερα από όσα θα έχανε, αν υιοθετούσε προσωρινά ειδικά θετικά μέτρα άμεσης απόδοσης για τη γυναίκα.

IV. Από όλο όμως τον προβληματισμό που διατυπώνεται σε σοβαρές μελέτες, και όχι μόνο φεμινιστικού χαρακτήρα, με αυστηρά επιστημονικά κριτήρια, φαίνεται καθαρά ότι στο ερώτημα "πόσο έχουμε πεισθεί εμείς οι ίδιες οι γυναίκες, οι ηγεσίες του φεμινιστικού κινήματος και οι γυναίκες που βρίσκονται στα ανώτατα πολιτικά αξιώματα για την αναγκαιότητα θετικών μέτρων άμεσης απόδοσης, για να αλλάξει η σημερινή εικόνα της κοινωνίας, που κυριαρχείται από την παρουσία του άνδρα σε όλα τα κέντρα εξουσίας", η απάντηση θα ήταν μάλλον αρνητική. Και αυτό φαίνεται και από συγκριτικές μελέτες για τις διεκδικήσεις των γυναικών σήμερα (D. McBride Stetson, A.G. Mazur, 1995), αλλά και από τη δράση των γυναικών στους πολιτικούς φορείς (J. Lovenduski, P. Norris, 1993. Στην πλειοψηφία μας, έχουμε ενστερνισθεί τις

ατομοκεντρικές αντιλήψεις του φιλελευθερισμού, που δεν αμφισβητεί κανείς τη μεγάλη συμβολή του στην απελευθέρωση του ανθρώπου, αλλά που οι δογματικές και αυταπόδεικτες αντιλήψεις του έχουν όμως από δεκαετίες σοβαρά κλονισθεί. Πόσο έχουμε κάνει συνείδηση ότι το "το δίκαιο ήταν ανδρικού φύλου" και ότι οι άνδρες, μέσα από την απουσία των γυναικών στα όργανα λήψης αποφάσεων, περιόρισαν τη γυναίκα στους εκ φύσεως ρόλους της -είναι χαρακτηριστικός και δύσκολα αποδιδόμενος στα Ελληνικά ο όρος maternalization of women's body- και τιμώρησαν τη γυναίκα μέσα από θεσμικούς αποκλεισμούς, με ξεχωριστή θέση τη νομοθεσία για τις αμβλώσεις; Πόσο οι πολιτικές μας ιδεολογίες μας εμποδίζουν να αντιληφθούμε ότι τα προβλήματα της γυναίκας ξεπερνούν τις ιδεολογίες αυτές και επιτάσσουν μια κοινή δράση για τις βασικές διεκδικήσεις μας;

Στη χώρα μας, τα πράγματα είναι ακόμα δυσκολότερα. Μέσα σε ένα πολιτικό πολιτισμό άκρατου ατομικισμού και προβλημάτων στην οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών, η γυναικεία φωνή είναι ανίσχυρη. Δυστυχώς, αυτό αποδεικνύεται και από παραδείγματα που συμβαίνουν σήμερα. Συγκεκριμένα, βρισκόμαστε μπροστά σε δύο κορυφαία πολιτικά γεγονότα. Το πρώτο είναι η αναθεώρηση του Συντάγματός μας, η οποία έχει κινηθεί από τις αρχές του 1995, και το δεύτερο η Διακυβερνητική Διάσκεψη, που ήδη άρχισε τον Απρίλιο, για την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, του βασικού δηλαδή κειμένου, οιονεί συντάγματος, που θα ρυθμίσει τις τύχες των λαών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο πρώτο, η τότε Υφυπουργός Προεδρίας και αρμόδια για θέματα ισότητας, βουλευτής του κυβερνώντος κόμματος Μαρία Αρσένη υπέβαλε σε δημόσιο διάλογο τις προτάσεις της, στις οποίες, αφού διαπιστώνεται ότι "το νομικό περιβάλλον της ισότητας των φύλων, που κατοχυρώνει το Σύνταγμα του 1975, δεν είναι επαρκές, για να κατοχυρώσει με σύγχρονο, πλήρη και αποτελεσματικό τρόπο την αρχή της ισότητας των φύλων", θεωρεί αναγκαία την "ενδυνάμωση της αρχής της ισότητας των φύλων και διασύνδεσή της με το δικαίωμα συμμετοχής στην οικονομική, κοινωνική και πολι-

τική ζωή". Γι' αυτό, ζητείται "να περιληφθεί ρητή αναφορά στο άρθρο 5, παρ. 1 για το δικαίωμα συμμετοχής όλων των πολιτών στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Με τη ρύθμιση αυτή θα γίνει σαφές ότι η πολιτεία έχει υποχρέωση να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την ισότητα των ευκαιριών για όλους τους πολίτες, άνδρες και γυναίκες, σε ό,τι αφορά στη συμμετοχή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή". Και ο Σύνδεσμός μας έκαμε γνωστές τις θέσεις του με μια συγκεκριμένη πρόταση που αφορούσε το πρόσωπο του Προέδρου της Δημοκρατίας, δηλαδή να καταγεται, από πατέρα ή μητέρα Έλληνες, και είχε επιφυλαχθεί και για άλλα θέματα που αφορούσαν την ουσιαστική ισότητα μεταξύ των δύο φύλων.

Οι προτάσεις αυτές δεν είναι κακές. Κινούνται ασφαλώς μέσα στα πλαίσια των αντιλήψεων που επικρατούν, που θέλουν τις διεκδικήσεις των πολιτών για κοινωνικά δικαιώματα, γιατί σ' αυτή τη φύση πρέπει να ενταχθούν και οι διεκδικήσεις για τις ποσοτώσεις, να μη δημιουργούν γνήσια ατομικά δικαιώματα, δηλαδή απαιτήσεις με νομική ισχύ. Και είναι γνωστό ότι η τύχη της εφαρμογής ή μη αυτών των διεκδικήσεων αφήνεται κάθε φορά στη βούληση του νομοθέτη. Εστω όμως και έτσι, η τύχη αυτών των προτάσεων φαίνεται ότι δεν είναι, για την ώρα τουλάχιστον, καλή. Στην Έκθεση της Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για τη μελέτη και υποβολή προτάσεων σχετικά με βασικές πλευρές της θέσης της γυναίκας στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, του Νοεμβρίου 1995, όπου, βέβαια, διατυπώνονται διεξοδικά τα προβλήματα, και μεταξύ αυτών και το θέμα της υποαντιπροσώπευσης στα κέντρα λήψης αποφάσεων, πουθενά δε γίνεται λόγος για να περιληφθούν τα παραπάνω αιτήματα στο υπό αναθεώρηση Σύνταγμα μας. Γίνεται όμως λόγος για την ανάγκη να παρθούν από τα πολιτικά κόμματα θετικά μέτρα, που θα ενισχύσουν την παρουσία των γυναικών. Κατά τη συζήτηση της Έκθεσης αυτής στη Βουλή -και, μάλιστα, συμβολικά την "Ημέρα της Γυναίκας" (8.3.1996), το θέμα έθεσαν δυναμικά η Πρόεδρος της Διακομματικής Επιτροπής Ελεονώρα Κατσέλη, γνωστή άλλωστε για την ευαισθησία της σε

γυναικεία θέματα, καθώς και η βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Ροδούλα Ζήση, συνδέοντάς το με την αναθεώρηση. Φυσικά σε όλη τη συνεδρίαση αυτή της Βουλής, που ήταν αφιερωμένη στα προβλήματα των γυναικών, οι αγορεύσεις των πολιτικών, ανδρών και γυναικών, ήταν καταδικαστικές για την παρατηρούμενη ανισότητα, και στο καίριο θέμα της συμμετοχής στα κέντρα λήψης αποφάσεων αλλά και γενικότερα. Είναι πράγματι συγκινητικές. Δε συνοδεύτηκαν όμως από καμιά απολύτως δέσμευση. Το αποτέλεσμα ήταν μηδενικό. Σε όλες τις συζητήσεις στην *Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος*, οι εργασίες της οποίας ξεκίνησαν από το Μάη του 1995 και πρόκειται να λήξουν στο τέλος του Μάη του 1996, καμιά απολύτως συζήτηση δεν έγινε στα θέματα που υπέβαλε η Μαρία Αρσένη ή σε όσα απασχόλησαν τη *Διακομματική Επιτροπή*. Υπάρχει βέβαια ακόμα καιρός, γιατί η Επιτροπή θα υποβάλει έκθεση και η Ολομέλεια της Βουλής και θα καθορίσει ποιες θα είναι οι διατάξεις του Συντάγματος που θα αναθεωρηθούν, και η επόμενη Βουλή θα είναι εκείνη που, τελικά, θα καθορίσει το περιεχόμενό τους. Αλλά καλό είναι να έχουμε υπόψη μας τις τάσεις που επικρατούν και το γεγονός ότι οι λίγες γυναίκες που μετέσχον στην Επιτροπή αυτή αγνόησαν τις προτάσεις της Μαρίας Αρσένη. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί και μια άλλη ανακολουθία. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, την ημέρα που συζητήθηκε η Έκθεση της Διακομματικής Επιτροπής, δήλωσε για το θεσμό των ποσοτώσεων: "*Πρέπει να τη δεχθούμε - δεν δημιουργεί καμιά απολύτως διάκριση. Η διάκριση προϋπήρχε -τόνισε- και πάμε να την καταπολεμήσουμε*".

Στο δεύτερο μεγάλο ζήτημα της προώθησης των αιτημάτων των γυναικών για ουσιαστική ισότητα στη Διακυβερνητική υπάρχει μια διάσταση. Οι προτάσεις του Ευρωπαϊκού Lobby Γυναικών για την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ, παρουσιάζουν ένα πολύ μεγάλο, αναμφισβήτητο, ενδιαφέρον, γιατί δεν περιορίζονται μόνο σε θέματα που αφορούν ειδικά τη γυναίκα, αλλά μεταξύ των προτάσεων περιλαμβάνεται σαφώς το αίτημα να διατυπωθεί με σαφήνεια η αρχή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, με την προσθήκη ειδικού τίτλου (τί-

τλου Vilbis). Είναι, βέβαια, χαρακτηριστικό ότι το σκεπτικό των προτάσεων φαίνεται ότι είναι επηρεασμένο από τις θέσεις των υποστηρικτριών της ισάριθμης συμμετοχής, εφόσον υποστηρίζουν ότι "ο νόμος πρέπει να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι η ανθρωπότητα αποτελείται από άνδρες και γυναίκες" και ότι "εάν η Ευρώπη θέλει να βρίσκεται κοντά στο άτομο, δεν μπορεί να ενσωματώνει μόνο το μισό του πληθυσμού της στις διαδικασίες με τις οποίες λαμβάνονται οι αποφάσεις". Το σκεπτικό όμως αυτό έχει περισσότερο το χαρακτήρα δυνατό πολιτικού επιχειρήματος, παρά πραγματοποίησιμου στόχου. Κι αυτό, γιατί οι προτάσεις δεν διαφέρουν από αυτές της τ. υφυπουργού Προεδρίας για θέματα ισότητας Μαρίας Αρσένη. Δηλαδή, οι ριζοσπαστικές τάσεις μετριάζονται και οι φωνές χαμηλώνουν στο πραγματικά εφικτό.

Τί έγινε όμως στην Ελληνική Βουλή κατά τις συζητήσεις της Έκθεσης της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, της 15.3.1996, για τις ελληνικές θέσεις στη Διακυβερνητική Διάσκεψη για την αναθεώρηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Οι συζητήσεις άρχισαν στη συνεδρίαση της 18 Μαρτίου και ολοκληρώθηκαν σε δύο ακόμη συνεδριάσεις, μέχρι τις 20 Μαρτίου. Μίλησαν, συνολικά, 43 άνδρες βουλευτές και μόλις επτά γυναίκες. Ακούστηκαν πολλά για το "δημοκρατικό έλλειμμα" στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πολλά για τα δικαιώματα, γενικά και αόριστα, και, φυσικά, κατά κύριο λόγο, για θέματα οικονομικής ολοκλήρωσης και θέματα εθνικής ανεξαρτησίας. Μόνο ο Πρόεδρος της Πολιτικής Άνοιξης, Αντώνης Σαμαράς, και η βουλευτής του ίδιου κόμματος Μαρία Μαχαίρα μίλησαν λακωνικά για την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Εξαίρεση αποτελεί η αγόρευση της βουλευτού της Νέας Δημοκρατίας Φάνης Πετραλιά-Πάλλη, η οποία έθεσε το θέμα της ισότητας μεταξύ ανδρών, ως θέμα που θα πρέπει να υποστηριχθεί από την Κυβέρνηση στη Διακυβερνητική. Και ήταν, για μένα τουλάχιστον, τόσο χτυπητό το περιεχόμενο της αγόρευσης αυτής για θέματα γυναικών με τις αγορεύσεις των άλλων γυναικών, που, αυθόρμητα, όταν τυχαία τη συνάντησα σε ένα κοινωνικό χώρο, χωρίς να τη γνωρίζω προσωπικά, έσπευσα να τη συγχαρώ και ακόμα να την ευχαριστήσω ως γυ-

ναίκα για τη φωνή της στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, που εξέφρασε την αγωνία των γυναικών. Τη ρώτησα όμως, το ίδιο αυθόρμητα: "Γιατί μόνον εσείς; Πού ήταν τόσες άλλες;". Πού πήγαν, αλήθεια, οι δεσμεύσεις από τη διευρωπαϊκή συνεργασία των γυναικών μέσα από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο "Γυναίκες στα κέντρα εξουσίας" και το Lobby των γυναικών;

Και εδώ φθάνουμε ίσως στο πιο σημαντικό ζήτημα: Πώς μπορούμε να πετύχουμε τους στόχους μας. Έχουμε άμεση και επιτακτική ανάγκη από τις Ελληνίδες που μας εκπροσωπούν στο Κοινοβούλιο, στην Κυβέρνηση, στα πολιτικά κόμματα. Τη γυναικεία πολιτική elite, όπως διαπιστώνουν και σοβαρές μελέτες. Οι αγορεύσεις των γυναικών στη Βουλή, ίσως όμως και στα κόμματα, από προσωπικές εμπειρίες αλλά και από επιστημονικές διαπιστώσεις, δεν ξεχωρίζουν από αυτές των ανδρών. Αν υποστηρίξει κανείς ότι αυτό είναι θετικό, είναι δείγμα ωριμότητας και εξίσωσης της γυναίκας με τον άνδρα, δε θα είχε άδικο. Μόνο που θα στεκόταν σε μια επιφάνεια, σε μια ρητορική, που δε θα ήταν τίποτε άλλο από μια αποστασιοποίηση από την πραγματικότητα. Δεν υποστηρίζω, όπως άλλοι, την ξεχωριστή γυναικεία κουλτούρα. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, είναι λάθος. Μέσα σ' αυτές τις οικογενειακές, πράγματι, αξίες που οικοδόμησε ο δυτικός μας πολιτικός πολιτισμός επιδιώκοντας την ισότητα με τον άνδρα θέση της γυναίκας. Έχω επίγνωση ότι οι αντιλήψεις που κράτησαν τη γυναίκα στο περιθώριο της ιστορίας θέλουν σκληρή προσπάθεια για να αλλάξουν, χωρίς να ανατρέψουν, την από τη φύση ανάγκη διατήρησης των βιοκοινωνικών χαρακτηριστικών των δύο φύλων, αλλά να δημιουργήσουν προϋποθέσεις αμοιβαίου σεβασμού και αναγνώρισης της ανθρωπίνης αξίας και από κοινού ανάληψης των ευθυνών από τη δημιουργία οικογένειας.

Θα πρέπει ακόμα να γίνει κατανοητό ότι το αίτημα για θετικές διακρίσεις με άμεσο αποτέλεσμα, όπως είναι οι ποσοτώσεις, αγγίζει ένα από τα πιο καλά φρουρούμενα κάστρα της ανδρικής υπεροχής. Αυτό της δύναμης. Και η δύναμη δύσκολα εκχωρείται. Κατακτιέται με αγώνες, που είναι εντονότεροι εκεί που το ήθος της ισότητας, ως στοιχείο του πολιτισμού, είναι χαμηλότερο. Και

αυτό φαίνεται από τις αντιδράσεις στις διάφορες χώρες για τη θέσπιση τέτοιων μέτρων. (J. Lovenduski, P. Norris, 1955). Στις παλιότερες φιλοσοφικές αντιλήψεις ο παράγων δύναμη αφιόνταν έξω από την έννοια των αγαθών που πρέπει να μοιραστούν με αίσθημα δικαιοσύνης. Ήταν μόνο αντικείμενο μελέτης κάποιων αιρετικών διανοητών, με κύριο εκπρόσωπο τον Μαρξ αλλά και νεότερους αστούς μελετητές, που αποδείκνυαν με ιστορικές και εμπειρικές μελέτες το μύθο της ισότητας, της λαϊκής βούλησης, του κοινωνικού συμβολαίου, που αποτελούν "είδωλα του πολιτισμού" μας (Κ. Τσουκαλάς, 1991). Ήδη όμως η δύναμη, που εύστοχα παραλληλίζεται με το χρήμα (T. Parsons), θεωρείται ένα από τα βασικά αγαθά (J. Rawls 1971 κ.ά.), που πρέπει να βρεθούν τρόποι να μοιραστεί δίκαια σε μια "καλή κοινωνία".

Σίγουρα θα αντιτάξει κανείς ότι αυτό είναι ουτοπία. Ας μη ξεχνάμε όμως ότι οι ουτοπίες δείχνουν το μέτρο των δυνατοτήτων μας. Παραμένουν ουτοπίες μόνο όταν δεν μπορούν να στηριχθούν σε κινήματα που θα είναι σε θέση να τις μετατρέψουν σε ιδεολογία. Δηλαδή, σε δράση και αγώνα (K. Mannheim 1936). Και το γυναικείο κίνημα, στην ιστορική του πορεία, μετέτρεψε ουτοπικούς οραματισμούς σε ιδεολογίες, με τους αγώνες του και με τη συμπάρασταση που βρήκε σε πολιτικές δυνάμεις. Αυτό το κίνημα είναι ανάγκη να ενισχυθεί. Όσα κερδήθηκαν απέχουν ακόμα πολύ από το ιδανικό και το ήθος της ισότητας, που έβαλαν σκοπό τους τα μεγάλα γυναικεία κινήματα του παρελθόντος αλλά και του παρόντος. Έχουν συμβάλει εξαιρετικά στη διάπλαση ενός πολιτισμού ισότητας, ενός πολιτισμού που υπηρετεί τη δημοκρατία, την αλληλεγγύη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Ακόμα, ας έχουμε μπροστά μας τα παραδείγματα που μας προειδοποιούν ότι ο σεξισμός μας κατακλύζει μέσα με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και μας φέρνει πίσω και πως εκεί που υποχώρησε η προβολή των γυναικείων διεκδικήσεων, γιατί αποδυναμώθηκαν οι γυναικείες οργανώσεις, έχουμε σοβαρές υποχωρήσεις. Οι γυναικείες οργανώσεις κρατούν σε εγρήγορση τη γυναικεία συνείδηση για τα προβλήματα της γυναίκας. Ακόμα, είναι ανάγκη για μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στα πολιτικά κόμματα. Τα μηνύματα αυτά έρ-

χονται από χώρες του Βορρά, όπου η θέση της γυναίκας είναι ήδη υψηλή.

Ασφαλώς το θέμα της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική είναι ένα σύνθετο πρόβλημα. Και το ζητούμενο δεν είναι μόνο η μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών, αλλά η ίδια η δημιουργία μιας κοινωνίας πολιτών. Πάντως, σε μια εποχή που η πολιτική απωθεί, γιατί η αξιοπιστία των πολιτικών κομμάτων και των ηγεσιών τους βρίσκεται σε κρίση και που η ισχύς των δημοκρατικών θεσμών αμφισβητείται έντονα και καταγγέλλεται η δυναμική παρουσία άλλων σκοτεινών κέντρων δύναμης και εξουσίας, δηλαδή που βαδίζουμε μέσα από έναν άκρατο οικονομισμό, σε μορφές δύναμης ανεξέλεγκτης, η συζήτηση για την τόνωση της συμμετοχής και της παρουσίας των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων που φέρνει στο προσκήνιο ζητήματα λειτουργίας των θεσμών, υπηρετεί τις θεμελιώδεις αξίες και ιδανικά της δημοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφικές παραπομπές

1. I. Young: Justice and the Politics of Difference. Princeton, N. J. Princeton Univ. Press, 1990.
2. Fr. Gaspard, Cl. Servan-Schreiber A. Le Gall; Au pouvoir, Citoyennes Liberte, Egalite, Parite Paris, Du Seuil, 1991.
3. E. Vogel-Polsky; European Citizenship and Women. A Feminist Re-reading. Ανάτυπο από το: The Future of the European Social Policy. Louvain-la-Neuve, Presses Universitaires de Louvain, U.C.L., 1994.
4. E. Βαρίκα: Επανάδρυση ή Επιδόρθωση της Δημοκρατίας; Το αίτημα της ισάριθμης αντιπροσώπευσης. Σε π. "Σύγχρονα Θέματα", τχ. 57/1995, 42.
5. Κ. Τσουκαλά: Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία. Αθήνα, 1991.
6. M. McKinnon: Toward a Feminist Theory of State. Cambridge Mass, Harvard Univ. Press, 1989.
7. M.E.: Hawkesworth: The Affirmative Action Debate and Conflicting Conceptions of Individuality. Σε Hypatia Reborn. Essays in Feminist Philosophy, των A.Y. Al-Hibri και M.A. Simons (εκδ.). Bloomington και Indianapolis,

Indiana Univ. Press, 1990, 135.

8. A. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου: Gender Equality in Contemporary Democracy, σε ίδιας ως εκδότριας, Women's Rights, Human Rights. Αθήνα, 1994, 108. Επίσης της ίδιας: Η εξέλιξη της έννοιας της ισότητας στη σύγχρονη δημοκρατία, σε π. "Ο αγώνας της γυναίκας", τχ. 51-54-1992-1993, 7.

9. Report: European Seminar, Strategies for a gender balance in political decision-making. European Commission, V/7139/95-EN.

10. C. Cockburn: Strategies for Gender Democracy Strengthening the Representation of Trade Union Women in the European Social Dialogue. Σε π. "The European Journal of Women's Studies", τ. 3, ταχ. 1, 1996, 7.

11. J. Lovenduski, P. Norris (εκδ.): Gender and Parity Politics. London κ.ά. Sage Publications, 1993.

12. D. McBride Stetson. A.G. Mazur (εκδ.), Comparative State Feminism. California, Sage Publications, 1995.

13. Opinion of advocat General Tesauro, delivered on 6 April 1995. Case C-450/93. Eckhard Kalanke v. Freie Hansenstaat Bremen. Εκδ. Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

14. Α. Παντελής (με τη συνεργασία του Μ.Σ. Τριανταφύλλου): Τα ελληνικά εκλογικά συστήματα και οι εκλογές (1926-1985) στον Ηλεκτρονικό Υπολογιστή, Αθήνα, 1988.

15. C. Offe: Disorganized Capitalism, U.S.A. Polity Press, 1986.

16. J.D. Abberbach, R.D. Putnam B.A. Rockan: Bureaucrats and Politicians in Western Democracies. Cambridge Mass, Harvard Univ. Press, 1981.

17. J. Rawls: A Theory of Justice, U.S.A., Harvard Univ. Press, 1980.

18. K. Mannheim: Ideology and Utopia, New York 1949, Harcourt Brace.

* Η κυρία Νίκη Καλτσόγια-Τουρναβίτη είναι αναπλ. καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και μέλος του Δ.Σ. του Συνδέσμου.